

УДК 271

DOI: 10.35332/2411-4677.2024.24.14

протоієрей Юрій МИЦИК*
archpriest Yurii MYTSYK**

ORCID.org/0000-0003-1580-1284

ІЗ ДОКУМЕНТАЦІЇ МИТРОПОЛИТА ЙОСИФА НЕЛЮБОВИЧА-ТУКАЛЬСЬКОГО

FROM THE DOCUMENTS OF METROPOLITAN JOSYF NELUBOVYCH-TUKALSKY

Діяльність Йосифа Нелюбовича-Тукальського як київського митрополита у 1663–1675 рр. припала на добу Руїни — надзвичайно важкий період в історії України. У результаті агресії Московської держави, Речі Посполитої, Кримського ханства, до яких долучилась Османська імперія, значна частина України була спустошена, Українська держава розкололася і, зрештою, занепала на Правобережжі в останній третині XVII ст. На Лівобережжі Гетьманщина стала автономним утворенням. Під владою Московії, ця автономія все зменшувалася і припинила існування наприкінці XVIII ст. Тому на життя Й. Нелюбовича-Тукальського як архимандрита (1654–1663) і митрополита (1663–1675) припало чимало випробувань, включно з тюремним ув'язненням, він був змушений покинути свою столицю Київ, оскільки

У статті досліджено документальну спадщину київського митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського, уперше оприлюднено архівні джерела, зокрема з архівосховищ Польщі, — універсали й листи. Охоплено всі відомі на сьогодні документи. Предстоятельство митрополита Йосифа припало на тяжкі часи Руїни, що не сприяло збереженню його документальної спадщини, а його діяльність, підтримка гетьмана Петра Дорошенка, який прагнув зміцнити суверенітет Гетьманщини, призвели до фактичної заборони дослідження життя й діяльності митрополита. Отже, давно назріла потреба її повернення із забуття, тим більше, що Тукальський був високоосвіченою людиною, справжнім вождем українського духовенства та відіграв важливу роль не

* Доктор історичних наук, професор, професор кафедри церковно-практичних дисциплін Київської православної богословської академії, головний науковий співробітник відділу Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

** Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ecclesiastical Practical Disciplines of the Kyiv Orthodox Theological Academy, Chief Researcher of the Department of the Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies NAS of Ukraine.

ки був противником московського панування. Але і у своїх нових столицях (Корсунь, Канів, Чигирин) митрополит не знаходив спокою через московські й турецькі наступи та упокоївся, коли Правобережна Гетьманщина агонізувала. Не знав він спокою і після смерті: спочатку його мощі винесли з палаючого Чигириня, який взяли турки у 1678 р., та перемістили до Свято-Преображенського Мгарського монастиря в Лубнах. Але потім цар Петро I наказав закласти його могилу цеглою, а ім'я митрополита почали замовчувати.

Якщо не брати до уваги стислих енциклопедичних статей, то вперше Тукальському було присвячено окремий нарис лише в наш час (1). Не краще виглядає ситуація і з його документальною спадщиною, яка зазнала значних втрат. У дореволюційний період було видано 4 його листи, а в радянський — взагалі нічого. Лише в період незалежності України нам вдалося виявити в архівах ще 4 листи й універсали. Таким чином, представлена публікація є найповнішою.

Її відкриває універсал, виданий невдовзі після обрання Й. Тукальського митрополитом по смерті попередника (Діонісія Балабана). Це саме універсал, хоч Й. Тукальський називає його «листом», за звичаєм тих часів. Із формуляра документа, особливо з клаузули «Всім вобец и каждому зъсобна...», видно, що він це універсал. Власне, в документі №4 митрополит уживає цей термін («выдавши

тільки в історії Церкви, але й у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманщини. Простежено його зв'язки з Києво-Могилянською академією, наведено аргументи на користь навчання митрополита саме в цьому навчальному закладі; зв'язки з урядом Речі Посполитої, насамперед з королем Михайлом Вишневецьким.

Ключові слова: Гетьманщина, Православна Церква, митрополит Нелюбович-Тукальський, листи, універсали.

The article studies the documentary legacy of Metropolitan Josyf Nelubovych-Tukalsky of Kyiv, and for the first time publishes archival sources, in particular from the archival repositories of Poland, such as universals and letters. All currently known documents are included. Metropolitan Josyf's episcopacy occurred during the severe times of Ruin, which did not facilitate the storage of his documentary legacy, and his activities and support of Hetman Petro Doroshenko, who strove to consolidate the Hetmanate's sovereignty, led to a de facto ban on research into the life and work of the metropolitan. Thus, the research is long overdue to be brought back from oblivion, especially since Tukalsky was a highly educated man, a true leader of the Ukrainian ecclesiastics, and played an essential role not only in the Church's history but also in the formation of the Hetmanate's internal and external policies. The author traces his connections

и універсал свій»), коли йдеться про передачу Києво-Могилянській академії містечка Стайки, перевозу через Дніпро та ін. Повертаючись до документа № 1, зазначимо, що Й. Тукальський сповіщає тут усіх про своє обрання митрополитом і визнання його сану королем Речі Посполитої Яном Казимиром, а потім призначає своїм

намісником у Великому Князівстві Литовському случького архимандрита Феодосія Василевича з відповідними правами та обов'язками. Однак невдовзі король і панівні верстви Речі Посполитої вирішили повернути під свою владу Лівобічну Гетьманщину збройним шляхом (похід Яна Казимира 1663–1664 рр.), і король хотів заручитися підтримкою Православної Церкви. Тому Й. Тукальський та архимандрит Гедеон (колишній гетьман Юрій Хмельницький) були запрошені до польного коронного гетьмана Стефана Чарнецького на переговори. Однак отримавши відмову, той відправив їх, а також полковника Григорія Гуляницького до Варшави. Проте й тут вони підтвердили негативну відповідь, за що їх у липні 1664 р. ув'язнили в Мальборку (колишній столиці хрестоносців). Зрештою, це викликало зворотний ефект, і навіть кримський хан Мухамед Гірей IV просив про їх звільнення. Король був змушений погодитися, але змусив ув'язнених скласти присягу вірності, яку й подано під № 2. Однак король не поспішав їх визволяти, тому ув'язнені втекли в Україну і митрополита з почестями прийняв у Чигирині гетьман Петро Дорошенко. Наступний лист (№ 3) у лютому 1669 р. адресовано переяславському полковникові Родіону Димитрашку (Думитрашку Райчі). Тоді ще не були укладені гетьманом Дем'яном Многогрішним сумнозвісні Глухівські статті 1669 р., і митрополит позитивно поставився до намірів (як виявилось, нещирих) Райчі сприяти об'єднанню України під владою гетьмана П. Дорошенка. Лист № 4, як і лист № 5 (1669), свідчить про підтримку Й. Тукальським київських монастирів (Братського Благовіщенського та Києво-Печерської лаври). Тут також Й. Тукальський дякує ректорові Києво-Могилянської академії Варлаамові Ясинському (майбутньому київському митрополитові) за прислану книгу Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку» (Київ, 1669).

with the Kyiv-Mohyla Academy, provides evidence in favour of the metropolitan's education in this educational institution; his ties with the government of the Polish-Lithuanian Commonwealth, especially with King Mykhailo Vyshnevetskyi.

Key words: *Hetmanate, Orthodox Church, Metropolitan Nelubovych-Tukalsky, letters, universals.*

У листі № 5 переважно йдеться про антинародну політику претендента на гетьманську булаву Суховія, а також про оборону лаврського хутора від ординців. Є тут цікава згадка про отримання Й. Тукальським листа від князя Четвертинського, тобто від луцького й острозького єпископа, майбутнього київського митрополита Гедеона.

Лист № 6 був адресований Михайлові Вишневецькому, новообраному королю Речі Посполитої. Й. Тукальський вишукано вітає короля з коронацією, використовуючи латину й цитати і Святого Письма, а саме фрагмент «*Dekstera D[omi]ni...*» із псалма 117, який так звучить церковнослов'янською мовою: «Десница Господня вознесе мя, десница Господня сотвори силу». Це важливий аргумент на користь того, що Й. Тукальський здобував освіту саме в Києво-Могилянській академії. Вітаючи короля, він не пропустив нагоди поклопотатися про Православну Церкву, яка потерпала від дискримінації з боку Католицької Церкви (православні «ніде в державі Корони Польської і Великого князівства Литовського не мають спокійного куточка»), згадав і те, що в нього забрали Лещинську архимандрію. Додамо, що Богдан Хмельницький у 1657 р. написав чотири листи до високопоставлених осіб Речі Посполитої з вимогою повернути Й. Тукальському землі, але, як бачимо, безрезультатно. Наступного року митрополит видав грамоту (№ 7), якою задовільняв прохання ченців Свято-Троїцького Мотронинського монастиря про заміну антими́нса, даного їм ще київським митрополитом Сильвестром Косовим у 1648 р. Також обіцяв поклопотатися перед гетьманом П. Дорошенком, якому вже написав був відповідного листа, і просив з'явитися до гетьмана з необхідними документами. Нарешті останній документ (№ 8), датований 1671 р., був адресований, як і № 6, до короля Речі Посполитої Михайла Вишневецького. Він важливий тим, що містить пояснення митрополита щодо втечі з Мальборка і порушення ним даної королю присяги. Виявляється, накази Яна Казимира були «спрямовані на мій арешт і погибель», унаслідок чого «я мусив покинути все моє убожество рухоме й нерухоме» й тікати. Згадується й Підгаєцький мир 1667 р. між Петром Дорошенком та Яном Казимиром, Острозька комісія 1670 р., дипломат Ярема Петрановський, генеральний суддя Правобічної Гетьманщини.

Таким чином, листи митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського є важливим історичним джерелом, особливо щодо історії Православної Церкви. Публікуючи ці документи, ми не розкриваємо загальноновживаних скорочень, як-от: в. к. м. —

«ваша королівська милість». Нерозбірливо написані слова позначаємо так: (...)*, а пропущені — квадратними дужками [...].

Латиномовні фрагменти переклав українською мовою Максим Мешков, за що висловлюємо йому щиру подяку.

1. Митр. Дмитрій (Рудюк), прот. Юрій Мицик. Київські митрополити XVII–XVIII ст. Харків: Фоліо, 2018. С. 42–48.

№ 1

1663, грудня 13 (3). Корсунь.

Універсал київського митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського

«Божиею милостию смиренный митрополит киевский, галицкий и всея России, епископ белорусский, архимандрита лещенский, старший монастыра брацкого виленского церкви Святого Духа, многогрешный Йосиф Нелюбович Тукальский.

Всім вобец и каждому зъсобна, кому о том ведати належатимет, духовному и свицкому людем, церкви светое восточное и нам в Духу Святом возлюбленным и послушным сыном, до відомости доносим, иж што по зостю з сего світа блаженной и святой памети преосвященного его милости господина отца Дионисия Балабана, метрополита киевского и галицкого и всея России за волею Божиею а справою Пресвятого и Животворящего Духа згодныи голоса епархиальных метрополитанских и всего народу российского особ духовных и свецких, на недостойность мою павши, за метрополиту обволали, которые и его королевское милости, пана моего милостивого, привылеем суть конфирмованы; а затым, абым врученной станови моему овчарни Христовой словесной як найлыпшы порадок давал и выдал, повинность и сумненье кажут: для того, веддуг давного звычайу и справованя снаднійшого всех діл церкви Божии у великом князстві литовском будучые, котрыми в Богу зошлые преосвященные ойцове митрополитове епархию свою намістниками своими управляли, тот уряд намістництва митрополитанского у Великом князстві Литовском висоце в Богу превелебному его милости отцу Феодосию Василиевичу, архимандрите слуцком, а при том всі церкви з монастырами и мирские зо всим, так иноческим, яко и пресвитерским станом, во всем князстві Литовском будучые, под владзу и зверхность метрополитанскую належачые, тому ж его милости отцу

архимандрите слуцкому вручаю, и в том уряді намістником его милость утвердивши, зуполную моц и владзу над всим духовенством даю; мает теды и волен будет его милость отец архимандрыта слуцкий, яко намістник метрополитанский, не толко всякого доглядати порядку, суды отпраляты, декрета феровати, непослушных, непокорных и выступных карати, але теж и церкви посвящати, за выразным на тоє діло благословением и позволенем моим, которое посвящение за так важное будет, яко самого мене будет, надто абы жадный от епархии метрополитанское, в великом князстві Литовском будучое, ни до якого иншого архиерея церкви монастыры и священницы не были отлучени, пилно его милость отец архимандрыта слуцкий, яко намістник в Великом князстві Литовском, власных постерегати будет, для того теж кождый промуючийся на стан пресвитерский мает его милости отцу архимандрите, яко намістникови, оповідатися и за презентую его милости тот час священство не от иншого якого архиерея, одно от рукоположеня моего приймвати; до монастыров теж игуменов и протопопов становене, также доходов, на столь метрополитанский належачых, выбиране его милость отец архимандрыта слуцкий волен имощен будет; в князстві зас слуцкому, ведлуг опису фундушу блаженное памяти новоприставившогося антецесора моего, до церкви соборной слуцкой Успения Пресвятоє Богородицы даного, поступовати мает; што до відомости доносячы всим, а меновите духовным и свецким людем, в Великом князстві Литовском будучым, в православии святом знайдуючимсе, міти хочу и властию своею архиерейскою повеліваю, абы помененого его милости отца Василевича, архимандрыта слуцкого, за власного, правдивого намістника моего метрополитанского маючы, юрыздыкцыю его и звирхность над собою знали и оному послушными были с повинности своей и для благословения моего архиерейского. А то не иначе хотячи мети.

Дан сей лист благословенный висоце превелебному в Бозі его милости отцу Феодосию Василевичу, архимандрите слуцком, с подписом руки и печатью моею. Писан в богоспасаемом граді Корсуни, року 1663, місяца декабрия 3 дня.

Самый оригинал сего листу при собі зоставивши, сего выпис подписую: Феодосий Василевич, архимандрыта слуцкий, намістник метрополитанский в Великом князстві Литовском.

Выпис с книг духовных консисторюша метрополитанского в Пинску (м.п.)».

(Архив Юго-Западной России. Київ, 1871. Ч. I. Т. 4. С. 25–27).

№ 2

1665, грудня 9 (листопада 29). Варшава (?).

**Присяга київського митрополита
Йосифа Нелюбовича-Тукальського
та архимандрита Гедеона (Юрія Хмельницького)
королю Речі Посполитої Яну Казимиру**

«Я, Йосиф, присягаю Господу Богу Всемогутньому, Єдиному в Троїці, беручи собі у свідки Найсвятішу Діву Марію, святих Петра, Павла, Миколая і всіх святих, що з цих пір буду вірним і зичливим слугою найяснішому Янові Казимирові, королю польському й шведському, панові моему. Факцій або якихось зносин, як явних, так і таємних, шкідливих його королівській мості і вітчизні моїй Короні Польській і Великому князівству Литовському не буду мати і жодним способом чинити з ніким, особливо з бунтівниками ребелізантами козаками, москалями або з яким завгодно його королівської мості і Речі Посполитій. Узагалі, якщо що-небудь буду знати шкідливого панові й вітчизні, одразу оголошу. З місця, яке мені пан Павло Тетеря, запорозький гетьман, із волі його к. м. призначить для перебування, не з'їду і не позоставлю без повідомлення та дозволу або самого його к. м., або теж п. Тетері, гетьмана запорозького. А як цю присягу чиню добровільно, без примусу і не під іншим респектом, тільки щоб показати мою честь, віру й зичливість до його к. м. і Речі Посполитій. Так тієї ж присяги інакше не буду тлумачити, а тільки так, як вона сама в собі звучить. Так мені допоможи Господи Боже і Його найдорожча мука.

Грішник Йосиф Нелюбович-Тукальський.

Грішник Гедеон Хмельницький».

(Архів Головний Актів Давніх у Варшаві.

Ф. «Архів Коронний у Варшаві». № 101. Оригінал.

Опубліковано: о. Юрій Мицик. «Козацький відділ» фонду «Архів коронний у Варшаві» АГАД. Історія і особистість історика. Дніпропетровськ, 2004. С. 86–87).

№ 3

1669, березня 7 (лютого 25). Канів.

**Лист київського митрополита
Йосифа Нелюбовича-Тукальського
до переяславського полковника
Родіона Димитрашку (Думитрашку Райчі)**

«Пане полковнику переясловский в Дусі Святом возлюблен-
ный сын.

Былем я тоей надежды, что милость твоя чрез великого отца игумена каневского склонность свою до соединения с сею стороною показав охотно и без всяких откладов под ясневелможного его милости пана гетмана regiment по прежнему вдатися и быти изволиш, на которого милости и объявлению желательства цілости братской приязни и запомнении вічном все [всего] того, что ни есть чрез ті розрухи стало, ни мало бы твоя милость не усумнілся, а что описуеш трудности нікия к згоде и к братскому союзу для учиненной к царскому величеству присяги и то удобно, понеже и его милость пан гетман как соединения со всім Войском Запорожским и со всім нашим народом и неразорванного братолюбия, так и его царского пресвітлого величества за премога государя иміти и под ним единым православным монархом, яко и под единым Богом пребывати желает и хочет. И даждь Господь Бог незадолго таково святое намірение к пожелаемому концу придет, для чего так розумію и пан гетман сіверский от пана гетмана по давному реченному слову разнитися и спод его началства выступати не мыслит, для чего всі ті непотребные мніния и сумнительства милость твоя оставя, изволь его милости пану гетману прежде наміренную склонность желательства и поволность свою спішно объявить, сим же не токмо себѣ не повредиш, но и разоренной отчині прежнее потребность учиниш, занеже и ясаул генеральной от гетмана там ныні не для войны и безвинного кровопролития, но для згоды соединения и братолюбного союза послан есть. И о сем милость твоя ссылаючись надежно о добрі отчизне и себѣ се есть о згоді и соединении уговаривати можеш, буде похочеш, а буде дойдет тебѣ згodu учинив с склонностию и с поклоном своим к пану гетману іхать, может там для лутчего безопаства тебѣ, доколе назад приїдеш, пан есаул в заставе быти, а ему о сем указ есть, понеже зді ни о чем ином гетману и ныні идет, толко чтоб болше уже раздвоения меж народом нашим православным и Войском Запорожским и безвинного кровопролия, а затім от неприятелей креста святого отчизне нашей опустошения и невинных душ в неволю забранія не было, но чтоб уже в згоде соединения и не разорванной любви брацкой под единым царем небесным и земным и гетманом будучи, то меч на бусурманския шеи объратити, а сами в покое и глубокой тишині в любезной своей отчизні жити. И то все милость твоя разсудив безо всякого сомніния к згоде между собою склонясь, к пану гетману с склонностью и челобитьем поспеши о его ж ласкавости и милости сущей и вічной чтобы ни есть за преступление имело быть, как здорово и счастливо

без прременения чину своего с всякою добротою и с милостивым приятием и назад в дом свой за Божию помощь возвратиши, архиерейским моим словом обнадеживаю. Также пишучи милость твоя ко мні, вспоминаеш о столовом доходе, которой у протопопа барышевского залежал и я к нему писание мое о сем посылаю и тебе молю, чтоб доход мні належашей отдано, либо бы и сам ко мні с ним по твоему приказу іхал и то изрядне безопасно может сотворити себѣ же для лутчего и о всем о том по милости твоей не усомніваясь, архиерейское мое благословение препосылаю милости твоей в Дусі Святем желательный пастырь и богомолец и служити рад архиепископ митрополит киевский, галицкий и всеа Росии, ексарха апостолского престола Костянтинополского, многогрішний Йосиф.

Ис Канева, февраля 25-го дня 1669 году».

(Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — Акты ЮЗР). С.-Петербург, 1875. Т. 8. С. 141–142).

№ 4

1669, квітня 6 (березня 27). Канів.

**Лист київського митрополита
Йосифа Нелюбовича-Тукальського
до ректора Києво-Могилянської академії
Варлаама Ясинського**

«Всечестный в Христі гспдне отче ректор, в Дху Стом возлюбленний сну!

Так любов велебности твоей в писанию декларованную, яко и присланную «Мыр со Бгом Стим» книгу, як приемный принявши заклад, жичу велеб[ность] твою не тільки знаряддя, але також образ і ціль священних речей, отколя бы им далій, тым болшое хвала Бжая помножене, а тое блгопотребное місце для кращого на вспарте мтре ншой стой восточной Цркве и утіху всіх снов єї православних или под тие оплаканние часи приріст брала. Взглядом обіцяного, Стаек и перевозу, яко вдовья дві лепті, любо и сам барзо нищетен, на поратунок того зубожалого стога місця отлучаю, и який універсал от его млсти пна гетмана одержалем, ведлуг всего в нем описаня и містечко и перевоз, казалем отцу Севастиану в дозор и диспозицию зда-ти, выдавши и універсал свой, жебы резидуючи там, містечком, перевозом и вшелякими належностями з них жебы який колвек пожиток быты могл справовал. З перевозом тим, як сам велеб[ность] твоя найлепі, люб заарендоват люб самим держат розуміеш, так и поступіте; з тим однак застереженням, же до

лук справи трудно міти сего літа: поневаж вкупі з триполскими луками в аренду пущены и в держане юж поданы, опроч тых, що ест озер и пожитков иных, тое в моци велеб[ности] твоей. И о луках, еслы Гсдь Бг позволит, з старанем моим не устану, яко тот, который всіми силами тому, Цркві Бжой потребному місцу, помочи рад и на тот час в любов и бгоприятіе млтвы велеб[ности] твоей вручаючи мя, тому ж и всей о Христі братіи и архиерейское мое блгословение предпосилаю.

З Канева марта 27 1669.

Велебности твоей в Дху Стом зычливый пастир, брат, бгомолца и слуга архиепскп метрополита киев[ский], галицкий и всея Росии, ексарха стога апстолского трону константинопольского многогрішний Токалский».

(Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. Киев, 1846. Т. 2. С. 232–237).

№ 5

1669, липня 31 (21). Канів.

**Лист київського митрополита
Йосифа Нелюбовича-Тукальського
до архимандрита Києво-Печерської лаври
Інокентія Гізеля**

«Ясне в Бозі пречестный господине отец архимандрит печерский, мой зіло милостивый господине брате и благодітелю. Не токмо братцкие, но и по истинні отеческия любви пречестности твоей, моего милостивого господина, узнаваю, егда в сие бідные и оплаканные времена нарочным своим провідывать меня изволишь писанием, а сам ни чім отработати, толко великие любви, не могучи, о воздаянии временными и вічными благи честности твоей Господа Бога молю. Тако ж и сие, от чего все православие болізнует, что безбожный своеволник, запорожского головного в тіх християн неприятеля к своему проклятому союзу, которым гетманом себі постановили силно войски поганскими, умыслил внезапно купно с ними на полковников корсунского, білоцерковского, уманского, торговицкого и паволоцкого, под Смілую стоящих, нашедши, в свою неволю побрал и приказываючи им по доброй волі с собою быти, едва не на арканах, зіло с малым числом людей, потому что едва с тысячу их было, из которых много их побіжало около Канева, водясь с татары ходят и великих зіло в поимании с пота и во исправлении хліба, уже к жатві спілого, убытки чинят; а под защищением его несчастным богуславцов обнадежив их безопаством выходов на жатву, и как

бідные за снопы учили приниматца, восемьсот человек на поли обнадеженных, орді посіч запустил; також корсунцов, дав на залогу 100 человек бусурман всіх обнажати мерзостные и неисповідимые досадительства; также и на полях жнущих даже до білого одіяння обнажать; а естли кто ничего не иміючи, только плоть свою носит, бити волность дав живущих, таким сладостями подчивает; також виданием орді Канева, Черкас, Чигирина посміваецца. А совершив свое намірение (Господи Боже в нем ему не помози), тотчас за Дніпр со всіми силами на задніпрской и московской стороні войну вводити обіщеваецца; и впрямь, как даецца разуміти, тогда покой християнство будет, доколі сей вірный гетман стоит; а тот поганин весь бусурманин, за кураном подшедши, никогда войны меж християн, а тем паче с Украйны вывести не хочет. А все то, аще в началі за гріхи наша Бог, суще гнівом своим наказуя, попускает. Однако продолжением комиси и договоров о згоді совершенной от панов поляков чинитца, занеже своевольников, что отмщение от ляхов опасаючись и совершенного постановления згоды с ними и с Москвою не иміючи, выпрягтись из хомута неволи, как они называют, с братства поганского, не могут. Слух носитца, відомо чиню: стоит зді на Росаві с войском и с нарядом его милость пан гетман, сколько могучи будет, того своевольника намірению и поганской силі, за помощію Божіею, Украйну обороняти хочет. К тому же удобно бы християнские силы, хотя не украинские, но и московские приложились, естли бы хотіли, могли. А мні видитца, чтобы и господин воевода киевской, дав помочи рейтарские, а и здісь піхоты добрые зіло много ест по той стороні, к пану к гетману, Господу Богу, его царскому пресвітлому величеству и всему християнству послужил. Буде то исправить возможно, изволь честь твою, яко великий поборник віры святія православныя, предлагати, и я прилежно прошу. И с сим молитвам святым и любви твоей братцкой предаюсь.

Писам в монастырі каневском Пресвятія Богородицы, місяца июля 21 дня літа 1669 году.

Пречестности твоей, моего милостивого господина и великого благодателя, о Иисусі Христі брат, богомолец и повольный слуга, многогрішный Иосиф.

О футорі вашем под Черкасами, послі прошлого зимнего розоренья, во всем своем строены ціл ест, потому что с сеі стороны Чигирин и под Черкасы монастыря Михайловского орда не была; надежно на Господа Бога, что не будет, потому что в Крылові на заставі через Тасмин войско стережет, а от

Роси и Расави сам с войском пан гетман зустрію орді стоит, и там жнут и живут безопасно; а на задніпрский всім приліжное око иміти, потому что зді оголодав, орда и вож их конечных переправлятися хотят на салах, яко легкий воин.

Добродію мой, за присланье листа от князя Четвертенского и за вопрошенье здоровья моего, ни к чему годного, что мні и самому житием сего світа докучно, премного челом бью. Имію в помощи Господне, что сей старой гетман, а уже неложно неотмінно с християнскими государствы желает жити в миру и на бусорман вооружатись готов будет, толко б царское величество и король полской нынішней объявленной избранной сохранят их в покоі изволили. А я вижю, что голодные татаровя скупают. А казаки, которые вышли было из Запорожья с Суховеенком, мало не всі разбіжались; а городовые по вся дни от полковников своих бігут. А в том, даст Господь Бог, за молитвами твоими и всіх духовных и предстательством у Пресвятой Богородицы и преподобных отцов Антония и Феодосия печерских честь возмездную; а толко постоят, дождут подлинно вскорі на себя зла.

Подлинной лист подписал, что писал митрополит Тукальский своею рукою из Канева, июля 21 числа».

(Акты ЮЗР. С.-Петербург, 1877. Т. 9. С. 40–43).

№ 6

1669, жовтня 21 (11). Канів.

Лист Йосифа Нелюбовича-Тукальського до короля Речі Посполитой Михайла Вишневецького

«Najasniejszy młwy krolu, panie a panie mój młwy.

Głos usty ś. w osobie w. k. m. polskiego krola pokazany. Dekstera D[omi]ni fecit virtutem, dekstera D[omi]ni eksaltavit me, dekstera D[omi]ni fecit virtutem, wymówiony niose ja z porzuceniem głowy mojej pod nogi majestatu w. k. m., pana m. mł., za gratulatią na thronie królewskim posadzonemu jako trzeciemu z ksiąząt naszych od Jagieła i Korybuta pomazańcowi Bożemu. Zyc w. k. m. lata Abraamowe, panować Sałomonowe, odbierać tryumphy z nieprz[yjacie]ł[em] Dawidowe, uprzejmie życzę i Pana Boga modłę i modlic cum clero meo będę. Przypomnieć też w. k. m., panu naszemu, ciężkie oppresie na ludzi religiej starożytniej graeckiej od pp. unitów wywarte, iż biedni duchowni i swieccy ruś nigdzie spokojnego kącika w państwach Korony Polskiej i W. Ks. L. nie mają, muszę. Odjęte teraz świeżo tempore interregni ode mnie archimandryą Leszczyńska, w Bełzie i Sokalu zabrane cerkwie, uskarzam się

suppleks za tym, upadając do majestatu w. k. m. ażeby oppressores nri od zawziętości swych wstargnieni byli, a zabranych archimandry i cerkwi gwałtownie, autoritate w. k. m. restitutio stanęła, upraszam. List ś. pamięci księżęcia jego m., pana rodzica w. k. m., monasterowi kaniowskiemu dany, praesentuję i o approbatia jego z ubogiem i zakonnikami żebrzę et cum omni veneratione składam czołobitność moją pod nogi majestatu w.k.mści, pana mego mł.

Najasnieszego majestatu w. k. m., pana mego mł., ustawiczny bogomodca i najniższy sługa grzeszny Iosyph Nielubowicz Tukalski.

Дан в m[o]n[as]t[y]rze Naś[więtszej] Panny kaniowskim d. 11 8bris a[nn]o 1669.

Адреса: "Najasnieszemu majestatowi j. k. mści, panu a panu memu młciwemu".

(Бібліотека Чарторийських у Кракові.

Vidділ рукописів. № 3912 IV. Прк. 19. Оригінал.

Записи: «Od Tukalskiego 11 octobris 1669», «p. Wysocki oddał», тобто «Від Тукальського 11 жовтня 1669», «пан Висоцький віддав»).

Переклад:

«Наясніший милостивий королю, пане а пане мій милостивий. Голос святих уст показаний в особі в. к. м. польського короля. Промовивши: правиця Господа сотворила силу, правиця Господа вознесла мене, я несу свою покірну голову під ноги маєстату в. к. м., пана м. м., з вітанням посаженому на королівському троні Божому помазанцеві як третьому з наших князів від Ягелла й Корибута. Щиро зичу в. к. м. літа Авраама, панувати як Соломон, отримувати звитяги над ворогами як Давид і Господа Бога молю і буду молити з моїм кліром. Мушу пригадати також в. к. м., нашому пану, тяжкий гніт на людей старожитньої грецької релігії від панів уніатів, що бідні духовні і світські русь ніде в державі Корони Польської і Великого князівства Литовського не мають спокійного куточка. Тепер недавно під час міжкоролів'я від мене були забрані Лещинська архимандрія, а в Белзі й Сокалі церкви, скаржусь молитовно за цим і прошу, падаючи до маєстату в. к. м., щоб мої гнобителі були стримані від своєї запеклості, а гвалтовно відібрані архимандрія й церкви були повернуті завдяки авторитету в. к. м. Презентую лист св. пам'яті князя його м., пана батька в. к. м., даний канівському монастиреві, і разом із бідними ченцями прошу про його підтвердження з усіма поздоровленнями кладу мою чолобитну під ноги маєстату в. к. мості, мого м. пана.

Наяснішого маєстату в. к. м., мого милостивого пана, постійний богомолець і найнижчий слуга, грішний Йосиф Нелюбович Тукальський.

Даний у канівському монастирі Пресвятої Богородиці д. 11 жовтня 1669 року.

Адреса: «Наяснішому маєстатові й. к. мості, пану а пану моему милостивому».

№ 7

1670, березня 28(18).

Грамота київського митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського

«Божиею милостию смиренний Иосиф Нелюбович Тукальский, православный архиепископ митрополит киевский, галицкий и всея России екзарх стійшого трону константинопольского, возлюбленному о Христі брату велебному отцеві Пафнутию, начальнику скита, мира з[д]равия и спасення со всею нам о Христі братиею челобитя до нас, пастиря, от обители вашей Мотренинской присланное, любезні прияхом; в той матерії первое абисмо стий антиминос, иже бяше наданий до вашей обители от православного архиепископа митрополита киевского Силвестра Коссова року 1648 мсця януария 11 дня новым перемінили, другое, абисмо ясневелможного гетмана листовне просили о ласкавий респект як для обители вашей, так и для иноков. Мы, пастир, судихом моление ваше за повинност ншу, стий антиминос в монастир ваш Мотренинский новий посьлаем, а до ясневелможного пана гетмана написахом. Ваша велебность озміте с собою двох иноков и привилей от его королевской милосты, наданий в Борисполі на ваш Пустинно-Мотренинский Троицкий монастир, и другие права и універсали для показання ясновелможному. Якие поднесши при писанії нашем и словесно от нас побийте челом, еже залеціхом. Гду вас поручаем.

Дан року Божого 1670 мсця марта 18 дня.

На подлінном подписано:

Многогрішний Иосиф, архиепископ митрополита киевский, иже совиш (?) печать митрополитанская великая, на воску червоном.

*(Центральний Державний Історичний Архів у Києві,
ф. 127, оп. 1020, № 6267. Копія другої половини XVIII ст.
Наприкінці документа є запис: «Вышпомянутая грамота
в кріпостные книги магистрату переясловского
въписана 1767 года февраля 29 д.»).*

№ 8

1671, лютого 18 (8). Чигирин.
Лист київського митрополита
Йосифа Нелюбовича-Тукальського
до короля Речі Посполитої
Михайла Вишневецького

«Copia listu wielebnego ojca Józepha Tukalskiego do jego k. mći z Czeheryna die 8 febr. 1671.

Najaśniejszy miłościwy krolu, panie a panie mój miłościwy.

Rzucając grzeszne głowej mojej pod nogi majestatu w. k. mći, pana mego mścigo, pokłon za przysłani upomnienie pańskie i obietnicę ojcowskie respektów uniżenie dziękuję, a o sąd moich nie ważąc się prosić, humillimi venia peto. Gdyż znam się do hop, że, z opału Małborskiego ledwo eliberowany, uczynił był prywatnego życia mego w dziedzicznych chudobach moich pactam. Ale gdy wyjście z Warszawy ojca Chmielnickiego, panem Tetera, abym jemu do tego niepotrzebnego zbiegania miał bydz pomocą, suspicie rozsiano, powtórne ordery u przeszłego pana na zabranie i zgubę mą wyprawiły, i już go z niemi o trzy mile od residenciej mojej postawiły, dopiero jak bitemu kyj, tak mię pan Tetera stał się strasznym, zem musiał od wszystkiego ubostwa mego leżącego i ruchomego, jak w grób z srogim żalem, spieczęństwo wszelkich wcałe zachować raczył, podziękowałem przenaświęszemu majestatem jego. A interim zastawszy wojnę, powitałem jego mći p. hetmana w. k. mći Wojska Zaporozkiego z ztanowionym pod Podhajcami pokojem. Który z łaski Bożej tak jest stały, iż przez tę lat kilka, państwa w. k. mći, żadnych ni od kogo nie mają infestacij. Więc to nie tak z mojej perswazyej jako z poprzysiężonej cnoty, wiary i należytej królowi i panu swemu obserwanczej jego mći p. hetmana Wojska w. k. mći Zaporozkiego pochodzi, że wszystkie zaczepki mimo się puszcza do samej tylko ojcowskiej w. k. mći, supplec kołacąc clemeniej.

Darmo tedy w tej eksortatiej przysięść ma, pisarz jej eksprobować raczej. Bo ja bez tego obowiązku z przodków moich zawzdy wierność panów swoim wszystkim w nich, a w sobie trzem przeszłym królom ich mści, wierności mojej i cnoty (?) wyświadczał dowody. Nieba tedy extorsus cum periculo vitae wymuszona przysięga, jak wrodzona cnota była i do zgona życia mego za pomocą Bożą będzie zaszczytem pokąsanej zoilów zęboma dobrej eksistimatiej ufam Panu Bogu.

Więc że się w. k. mśc o niezjadz w Ostróg commissarzów wojskowych i nie skończen tam commisiej na mniez urażać racycz. Wywodząc się z tego, wielce proszę w. [k. mći] o uznanie tego, co jest honestius panu, czy commissie z poddanemi robić, czy bez na głos (?) przed majestatem swoim supplices upadających patrzeć,

tym co łaska w. k. mći zwoli, ochoczo przyjmujących, a czego jeszcze potrzeba, zebrzeć u majestatu w. k. mći, pana mego młśćgo, obiecujących. Czego a za w. k. mść nie masz z suppliki panem Petranowskim i ci...tanem doniesionej dowodu.

Ze tu nie będąc w kątach domowych pewien zdrowia, mieszkając, fukami, szabłami i samopałami majestat najaśniesz straszyc i państwa za cerkwią Bożą i bidnego narodu ruskiego oppressiami bić czołem przed w. k. mćią i stanami Rzplej informuje (?) tesnum jeślim jest krzyw, Pan Bóg raczy podać do serca w. k. mći, iż co z tego dwojga jest łepszego, obierzesz a oskarżonego uniżonego i ustawicznego bog..cą swego za wiernego osądzić mię poddanego. Bo i mądre jaśnieprzeoświęcone i jaśniewielmożnego rady w. k. mći, bacząc taką hetmana i Wojska w. k. mći Zaporowskiego submissią ufam Panu Bogu, iż skażą po nas. Rąki u których zam oczy gdzie był, nie mogące dojrzeć, co się wprzecie..., ż posługi a zaśie nie wątpię, a za przedłużoną legendę nizko obłapiając nogi w. k. mći, pana mego młśćgo, przepraszam i całując świątobliwą rękę wierne (...)stwo moje offiaruję majestatowi w. k. mći

Najasniejszego majestatu w. k. mći, pana a pana m. młśćiwego, ustawiczny bogomodlca wierny poddany, uniżony sługa, grześnik Józef Tukalski.

Data w Czeherynie die 8 february v. s. a[nn]o 1671”.

Переклад:

Копія листу велебного отця Йосифа Тукальського до його к. мості з Чигирини 8 лютого 1671.

Найясніший милостивий королю, пане а пане мій милостивий. Кидаючись моєю грішною головою під ноги маестату в. к. мості, мого мостивого пана, понижено дякую поклоном за прислану панську згадку і батьківську обіцянку доброго ставлення, а про суд моїх не наважуючись просити, смиренно прошу вибачення. Коли ж знаюся до хоп (?), що я, ледве визволившись із мальборкської біди, вчинив мир (?) у моєму приватному житті в моїх дідичних худобах. Але коли вихід із Варшави отця Хельницького, паном Тетерею, який дав допомогу йому у цій непотрібній втечі, розсіяно підозру, повторні накази колишнього пана (короля Яна Казимира. — Ю. М.) спрямовані на мій арешт і погибель, і вже були в трьох милях від моєї резиденції, тоді як битому кий, так мені пан Тетеря став страшним, що я мусив покинути все моє убожество рухоме й нерухоме, як у гріб із великим жалем, зволив цілком зберегти безпеку всіх, подякував найсвятішому маестату Його. А між тим заставши війну, привітав його мосьть п. гетьмана в. к. мості Війська Запорозького з укладеним миром під Підгай-

цями. Який мир по милості Божій є таким міцним, що в ці кілька років, на держави в. к. мості немає жодних нападів ні від кого. Отже, не так з моєї поради, як походить із присягнутої честі, віри й належної поваги королю і своєму панові, його мості пана гетьмана Війська в. к. мості Запорозького, що всі зачіпки пускає мимо тільки до самої батьківської в. к. мості, понижено прошу милості.

Даремно тоді це вмовляння, швидше її писар має дорікнути. Бо я без цього обов'язку з моїх предків завжди вірність всім своїм панам, а в собі трьом колишнім королям їх мості давав докази мої вірності й честі (?). Клянусь небом тоді з небезпекою для життя була вимушена присяга, а вроджена честь і до кінця мого життя з поміччю Бога буде честю покусаної зубами зоїлів, добру репутацію довір'ю Господу Богу.

В. к. мость зволиш сердитися на мене за неприбуття в Острог військових комісарів і незавершення там комісії. Виходячи з цього, дуже прошу в. к. мості визнати те, що є більш чесним пану, чи робити комісію зі своїми підданими, чи без на голос (?) перед своїм маєстатом смиренно дивитися на тих, хто падає, тим, що милість в. к. мості зволить (?), охоче приймаючих, а чого ще потрібно, просити у маєстату в. к. мості, мого мостивого пана. Чого в. к. мость не маєш з супліки пана Петрановського і (...) * доказу.

Не буду в домашніх кутках здоровим, лайками, шаблями і самопалами погрожувати найяснішому маєстату і державі за утиски Церкви Божої і бідного руського народу, а буду бити чолом перед в. к. мостю і станами Речі Посполитої; інформую (?) якщо неправий, Господь Бог зволить подати до серця в. к. мості, що з цього є дві добрі речі, обереш оскарженого пониженого й постійного свого богомольця і призначиш мене, вірного підданого. Бо і мудрі яснепреосвічені поради ясновельможного в. к. мості, а бачачи таку покірливість гетьмана і Війська в. к. мості Запорозького вірю Господу Богу, що скажа після нас. Руки (...) * очі де був, не могли побачити, що скоро (...) *, postugi a zaśie не сумніваюсь, а за продовженою legendę обнімаю ноги в. к. мості, мого мостивого пана, перепрошую і цілуючи святу руку, вірне моє підданство офірую маєстатові в. к. мості.

Найяснішого маєстату в. к. мості, пана а пана мого милостивого, постійний богомолець, вірний підданий, покірний слуга, грішник Йосиф Тукальський.

Дано в Чигирині 8 лютого старого стилю 1671 року.

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. Відділ рукописів.

№ 2574 IV. С. 73–74. Тогочасна копія).